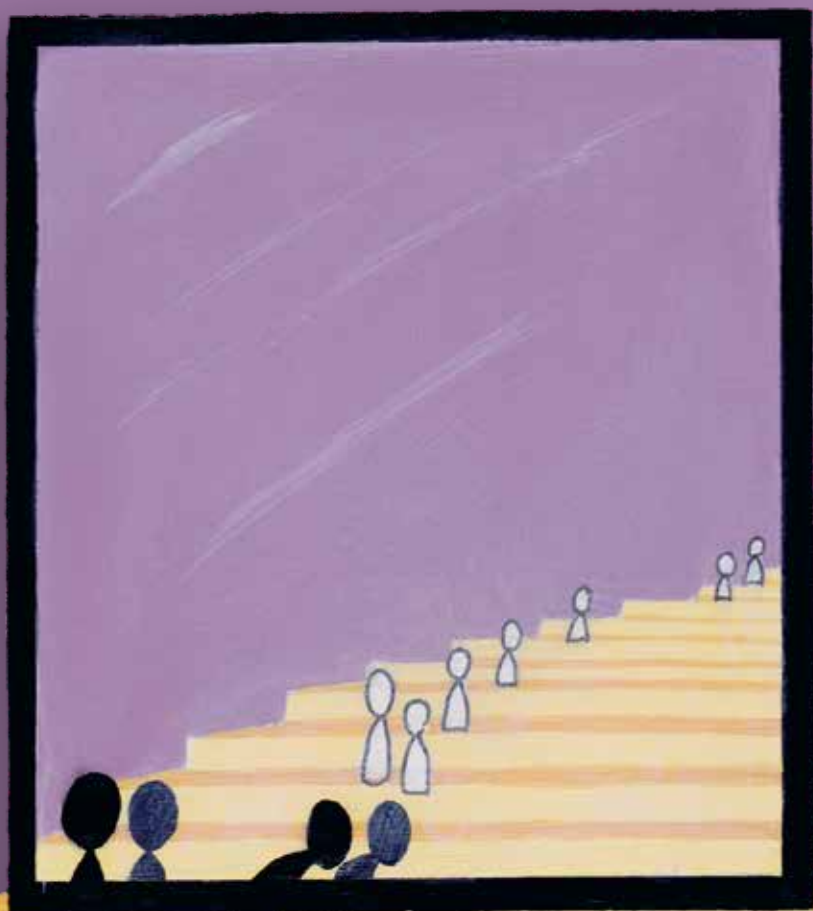

DENKEN OVER DE TRANS-ATLANTISCHE SLAVERNIJ EN RACISME

DE DRIE GEZICHTEN VAN NEDERLAND

PATRICIA D. GOMES

Denken over de trans-Atlantische slavernij en racisme

Denken over de trans-Atlantische slavernij en racisme

De drie gezichten van Nederland

PATRICIA D. GOMES

Hilversum
Verloren
2022

Afbeelding op het omslag: Sally A. Lodewijks.

ISBN 9789464550108

© 2022 Patricia D. Gomes
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: © Sally A. Lodewijks & Rombus/Tanja Stropsma, Hilversum
Opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Voor mijn moeder Ursula Whyte

Inhoudsopgave

Genocidale slavernij in Suriname en de voormalige Nederlandse Antillen	10
Inleiding	13
Verantwoording	15
Uitgangspunten	18
Werkwijze	23
<i>Indeling in wij en zij</i>	23
<i>Indeling in racisme-narratief en racismediscussie</i>	26
Samenvatting	28
1 Het begin	29
Ontstaan van de Zwarte trans-Atlantische ervaring	29
De Nederlandse setting van ons racisme-narratief	30
Samenvatting	37
2 Ontwikkeling van het Racisme-narratief	39
De invloed van de Afrikaanse Amerikanen	39
Mogelijke oorzaken van onze vertraagde start	40
In de ban van de Hollanders	45
De ontgoocheling in het moederland	46
Het Kunta Kinte-effect	50
Het Bouterse-effect	52
‘Alledaags racisme’	55
Taboe op het woord racisme doorbroken	58
Minderheden in de racismediscussie	61
Holocaustvergelijking	66
Moslims	71
De racismediscussie en de slavernijgeschiedenis	75
Emancipatie en backlash	78
Geschiedvervalsing slavernijserie van de NTR	79
Zwarte Piet is racisme-actie	86
Racistisch politiegeweld in Nederland	90
Tactieken in de racismediscussie	91
Samenvatting	96

3 De rol van de Zwarte organisaties	99
Zelfhulp-, belangen- en emancipatoire organisaties	102
Zwarte vrouwen, politiek en vakbeweging	103
Zwarte feministes en de rol van Witte feministes	104
‘ZMV’ vrouwen	112
Kennis- en herdenkingsorganisaties	117
De weg naar erkenning van het slavernijverleden	119
De rol van onze (zelfbenoemde) leiders	121
Samenvatting	124
4 De mindset van de overheid	127
De invloed van de nationale identiteit	128
De historici en de leemten in hun weergave	130
De sociologen en de leemten in hun weergave	133
De rol van Máxima en de Wetenschappelijke Raad voor het regeringsbeleid (WRR)	135
De rol van de media	139
Wisselwerking	149
Samenvatting	157
5 De overheid en de Zwarte organisaties	159
Het Vrouwen en Minderheden (VEM)-project (1982-1990)	162
Van Minderhedenbeleid naar Alloctonenbeleid	165
Oprichten, ontmantelen en opdoeken: LAO, LOM, SIO, OCAN, LPS, NiNsee	171
Uitholling slagkracht NiNsee en het verlies van relevantie	173
Opkomst nieuwe organisaties en zegspersonen	179
Weinig verandering	182
De overheid en de reguliere antiracisme instellingen	183
Samenvatting	186
6 Ontwikkeling van het concept <i>ras</i>	189
De rol van stereotypering	189
De rol van maatschappelijke ontwikkelingen	191
Blackness	196
Whiteness	199
Schuld en onschuld	204
Witte overgevoeligheid	208
De ‘grote veranderingen’ van premier Mark Rutte	214
Samenvatting	217

7 Racisme in soorten en maten	221
Het racistisch brein	222
Racistische conditionering	223
Onbewust racisme	226
Racisme als psychiatrische aandoening	228
Zwart racisme	229
Een vanzelfsprekend recht	230
Toe-eigening	230
Intersectionaliteit	238
Institutioneel racisme	239
‘Alledaags racisme’ en ‘gerechtigd racisme’	248
Samenvatting	250
8 Racisme in de wetenschap	253
Anachronisme-argument van Gert Oostindie	256
Stokpaardjes van Piet Emmer	262
Clichés en doofheid bij Linda Duits	266
Eurocentrisme bij Zwarte auteurs	268
Institutioneel racisme in de wetenschap: de sloop van kansengelijkheid	272
Samenvatting	274
9 Racisme en de geestesgesteldheid	276
W.E.B. Du Bois (1868-1963)	277
W.E.B. Du Bois en onze situatie	279
W.E.B. Du Bois en de Witten	283
Frantz Fanon (1925-1961)	285
Frantz Fanon en onze situatie	288
Samenvatting	291
Slotwoord	293
Begrippen	299
Noten	300
Bronnen	327
Dankwoord	352

Genocidale slavernij in Suriname en de voormalige Nederlandse Antillen

Het aantal Afrikaanse slachtoffers dat tijdens de trans-Atlantische slavernij naar de Nieuwe Wereld werd verscheept, is gebaseerd op schattingen en onvolledige tellingen. Er is aangenomen dat het om ruim 12 miljoen slachtoffers gaat. Van dit aantal zouden 554.336 Afrikanen 'legaal' naar de Nederlandse koloniën in de West zijn verscheept. Hiervan zouden 350.000 mensen in Suriname zijn terechtgekomen om als slaaf op de plantages te werken. In 1863, het jaar van de administratieve afschaffing van de slavernij hadden zij, volgens tellingen, 49.911 nakomelingen.¹ Op basis van een schatting en een telling is dit een bevolkingsafname van 85,7%.

In dezelfde periode zouden 204.336 Afrikanen 'legaal' naar de voormalige Nederlandse Antillen zijn afgevoerd. Anders dan voor Suriname hebben we (nog) geen eenduidige tellingen van het aantal nakomeling op 1 juli 1863. Eén bron vermeldt dat er in 1862 nog 10.460 slaafgemaakten waren en dat de bevolking op 1 juli 1863 uit 20.303 vrije en vrijgemaakte Zwarten en Witten bestond.² Volgens een andere bron waren er in 1863 vóór de afschaffing 11.715 slaafgemaakten en op 1 juli 1863 ongeveer 11.634 vrijgemaakten.³ Hoewel de cijfers uiteenlopen en de Witten zijn meegeteld in de categorie vrijen kunnen we schatten dat het aantal nakomelingen van de Afrikanen hier met meer dan 90% is afgenomen.⁴

De Verenigde Staten zouden in dezelfde periode 388.000 slaafgemaakte Afrikanen verworven hebben.⁵ Volgens tellingen nam hun aantal tijdens de slavernij plaatselijk sterk toe. In 1850 ging het om een stijging van 30%.⁶ Bij de gefaseerde vrijlating vanaf 1 juli 1863 waren ongeveer 4 miljoen slaafgemaakten betrokken.⁷ Zonder het aantal eerder vrijgemaakten mee te rekenen, is hier sprake van een bevolkingstoename van ongeveer 93%.⁸

In ongeveer dezelfde periode groeide de Nederlandse bevolking van ongeveer 1.850.000 personen naar 3.579.528 personen. Dit is een toename van ongeveer 93,49%.⁹

- 1 <https://www.slavevoyages.org/assessment/estimates%20?>; Ellen Klinkers. *Op hoop van vrijheid. Van slavensamenleving naar creoolse gemeenschap in Suriname 1830-1880* (Utrecht: Universiteit Utrecht, 1997) 106. We hebben geen exacte tijdstippen die we kunnen vergelijken en ook geen exacte aantallen. Vanaf 1613 zijn ongeveer 350.000 Afrikanen 'legaal' naar Suriname gebracht. In het jaar 1863 waren er naar schatting 7.000 Zwarte en gekleurde vrijen en 10.000 Marrons. Zie voor de Marrons: https://nl.wikipedia.org/wiki/Marrons_van_Suriname. Op 1 juli 1863 waren er 32.911 vrijgelatenen waarvoor de overheid compensatie had betaald aan de voormalige eigenaren. Dit brengt het aantal Zwarte vrijgemaakten, eerdere vrijgemaakten en Marrons in 1863 op ongeveer 49.911 (32.911 + 7000 + 10.000) nakomelingen van de oorspronkelijke Afrikanen. Dit is een afname van 300.089 personen (350.000 - 49.911). Dit is een afname van 85,7% (350.000 - 49.911 = 300.089: 350.000). Van deze nakomelingen had een groot aantal een Witte of Inheemse voorouder, waardoor het 'Afrikaanse bloed' door vermenging 'verdund' was. Als indicatie voor het genocidale karakter van de slavernij is deze bevolkingsafname overigens rooskleurig, want de Marrons hadden zichzelf bevrijd en ze hadden buiten het systeem geleefd. De kinderen die in deze eeuwen werden geboren zijn ook niet meegeteld.
- 2 <https://www.slavevoyages.org/assessment/estimates%20?>; Hanneke Lommerse, 'Population Figures', in: Gert Oostindie (red.), *Dutch Colonialism, Migration and Cultural Heritage*, 315-342, tabel 13k en 131 (Leiden: KITLV Press, 2008).
- 3 Glenn Willemsen, *Dagen van gejuich en gejubel. Viering en herdenking van de slavernij in Nederland, Suriname en de Nederlandse Antillen* (Den Haag/Amsterdam: Amrit/NiNsee, 2006) 202.
- 4 Een afname van ongeveer 90% (204.336 - 20.303 = 184.033: 204336 x 100%). Dit percentage is eigenlijk geflatteerd omdat de Witten zijn meegeteld in de categorie Vrijen. Hoewel het verschil in de aantallen een menselijke fout kan zijn, kan dit ook betekenen dat het aantal slaafgemaakten in de periode voor de afschaffing tussen 1862 en 1 juli 1863 met 1.255 (11.715 - 10.460) personen was toegenomen. En dat het aantal Witten, vrije Zwarten en vrijgemaakten tot 1 juli 1863 uit ongeveer 8.588 à 8.669 personen had bestaan. Hieruit kan dan worden geconcludeerd dat er op de Nederlandse Antillen tijdens de slavernij weinig vrijmakingen zijn geweest en dat de vrijgemaakten weinig (vrijgemaakte) nakomelingen hebben gehad.
- 5 <https://www.pbs.org/wnet/african-americans-many-rivers-to-cross/history/how-many-slaves-landed-in-the-us/>.
- 6 David Brion Davis, *Inhuman Bondage. The rise and fall of slavery in the New world* (Oxford: Oxford University Press, 2006) 61.
- 7 <https://www.statista.com/statistics/1010169/black-and-slave-population-us-1790-1880/>.
- 8 4.000.000 - 388.000 = 3.612.000: 388.000 x 100% = 93,09%. Dit percentage moet hoger zijn, omdat het aantal eerder vrijgemaakten hierin niet is opgenomen vanwege gebrek aan gegevens.
- 9 www.volkstellingen.nl. Omdat er geen uniform telsysteem was, en wat er geteld en geschat werd ook op verschillende momenten in de tijd gebeurde, is een sluitende vergelijking niet mogelijk, maar slechts een indruk op basis van de gegevens die wel voor handen zijn. Rond 1650 telde Nederland tussen 1.850.000 en 1.900.000 personen. In 1869 was dit 3.579.528. De geschatte toename van de Nederlandse bevolking in deze periode ligt tussen 93,49% (3.579.528 - 1.850.000 = 1.729528: 1.850.000 = 93%) en 90,7% (3.579.258 - 1.900.000 = 1.679528: 1.850.000 = 90,7%).

Inleiding

Imperial mentalities were brought back home long before the immigrants arrived and altered economic, social, and cultural relations in the core of Europe's colonial systems.¹

In 1965 kwam ik als twaalfjarige samen met mijn moeder in Nederland wonen. Mijn broertje kwam een jaar later. Vanaf de eerste dag werd ik geconfronteerd met mensen die of ontzettend vriendelijk, of erg naar tegen mij deden. Omdat ik niet lief, noch vervelend was geweest, begreep ik hier niets van. In het begin werd ik hier erg onzeker en angstig van, want ik wist nooit wat mij te wachten stond. En ik wist ook niet hoe ik moest reageren. Maar dit veranderde al snel en woede werd mijn eerste reactie. Ik dacht hier niet over na en sprak er ook niet over. Kinderen nemen de dingen immers zoals ze zijn. Zo groeide ik op tot de spreekwoordelijke 'boze Zwarte vrouw'. In dezelfde tijd stortte mijn broertje zich met succes op het voetballen, terwijl onze trotse moeder de kost verdiende en in het rijtje van Zwarte mensen met een te hoge bloeddruk² belandde. Niets was zoals wij hadden verwacht. Dit leidde er uiteindelijk toe dat ik wel begon na te denken en vragen te stellen. Zo kwam ik erachter dat wij niet de enige Zwarte personen waren die op deze wijze op de omstandigheden reageerden en dat onze positie ook niet alleen aan onszelf was te wijten. Een geschiedenisstudie volgde hier logisch op. Ik leerde dat wij onder een wereldsysteem vielen dat de Witte westerse mens eeuwen geleden had geconstrueerd met de invoering van de trans-Atlantische slavernij en racisme. En dat zij dit graag verborgen wilden houden. In Suriname had ik er als 'creoolse' ook nooit het fijne van gehoord. Het gangbare argument voor dit zwijgen was dat de slavernij al lang is afgeschaft en dat iedereen voor de wet gelijk is. De werkelijkheid is echter dat racisme nog altijd voorkomt en dat het wordt aangepast aan de veranderende omstandigheden. Dit is een keuze van het individu en de samenleving.

In dit boek behandel ik een deel van de onderbelichte geschiedenis van de trans-Atlantische slavernij in relatie tot het racisme tegen Zwarte mensen van Afrikaanse afkomst³ en de anti-racismestrijd in Nederland. Hoewel woede over het onrecht tegen ons mijn drijfveer voor dit boek is geweest, heb ik mij aan alle eisen van wetenschappelijkheid gehouden. Ik stel onder meer het werk aan de kaak van schrijvers die beweren dat het wel meeviel met het aantal slachtoffers, de wreedheden en de winsten van deze slavernij. En het werk van schrijvers die racisme ontken-

nen, bagatelliseren en het verband met deze slavernij ridiculiseren. Zulke auteurs missen meestal het vermogen de dingen te zien zoals die waren en zijn. Ze kunnen er ook geen woorden voor vinden en negeren en diskwalificeren het perspectief van de slachtoffers. Hun handelingen behoren daarmee tot een groot palet aan gemankeerde denkbeelden en gedragingen die de antropologe Ann Stoler 'colonial aphasia' noemt.⁴ Volgens de Zwarte Britse schrijfster Reni Eddo-Lodge is het ontkennen van racisme ook een racistische daad, omdat de ontkenner de bestaande, statistisch bewezen ongelijkheid een normale situatie vindt.⁵

De auteurs en onderzoekers die een racistisch perspectief hanteren, krijgen van de media, de uitgeverijen en de subsidiefondsen alle ruimte om hun opvattingen in de bredere samenleving te verspreiden, terwijl Zwarte schrijvers, denkers en activisten meestal alleen voor eigen parochie kunnen preken. Door het bevoordelen van de Witte auteurs, stellen deze instituties zich op als de poortwachters van het nationale bewustzijn. Zij bepalen immers wat er naar de bredere samenleving mag worden gecommuniceerd en wie dit mag doen. In negentien jaar tijd kreeg ik van de reguliere media slechts tweemaal de kans om de degens te kruisen met de historicus Piet Emmer.⁶ Veel andere Zwarte mensen vergaat het niet beter, terwijl Emmer sinds het jaar 2000 het Nederlandse volk regelmatig een eurocentrisch verhaal over de slavernij en haar erfenissen mag aanbieden.⁷ Dit gebeurt niet alleen het hele jaar door, maar ook, en vooral rond 1 juli als wij de administratieve afschaffing van de slavernij in Suriname en de voormalige Nederlandse Antillen herdenken.

Naast een geschiedenis van de voortdurende impact van de trans-Atlantische slavernij, is mijn boek ook een betoog tegen de opvatting dat de Witte erfgenamen geen schuld dragen met betrekking tot het slavernijverleden, dat zij zich nergens voor hoeven te schamen en dat zij niets hoeven goed te maken.⁸

Ik wil ook een aanvulling bieden op de boeken van de Zwarte schrijfsters Philomena Essed, Gloria Wekker en Anousha Nzume, die tot de kleine groep van uitzonderingen behoren, die hun eigen verhaal mogen publiceren. Zij hebben op baanbrekende wijze het Nederlandse racisme aan de kaak gesteld. Maar zij hebben weinig of geen aandacht geschonken aan de rol van de Zwarte erfgenamen bij het in stand houden van racisme. Ik zal laten zien hoe sommige Zwarten hier in onze tijd direct en indirect aan meewerken. Net zoals een klein maar belangrijk deel van onze Zwarte voorouders heeft meegewerkt aan de slavenhandel en de instandhouding van de slavernij. Het is niet mijn bedoeling hiermee het Witte handelen te vergoelijken.

Mijn boek is ook een kritiek op de exclusivistische nationale identiteit die de Witte erfgenamen uitdragen.⁹ Ik herken hen en onszelf hierin niet helemaal. Omdat identiteiten, zelfbeelden en identificaties volgens Stuart Hall in een discussief proces vorm krijgen,¹⁰ is mijn boek ook een bijdrage aan dit proces. Maar het is bovenal een strijdmiddel aan de hand van historische en maatschappelijke feiten. Door inzicht te geven wil ik bijdragen aan de geweldloze vernietiging van racisme.

Op een ander kennisniveau kan dit boek ook worden opgevat als een getuigenis of bron van het denken van een nakomeling van slaafgemaakten, over het verleden en haar eigen tijd. Ieder tijdperk stelt eigen vragen over het verleden, komt tot eigen inzichten en kiest ook eigen vormen om die te vertellen.

Verantwoording

Ik wil laten zien hoe racisme werkt. En dan vooral op die gebieden waar je het niet zou verwachten. Daarom behandel ik naast de gelaagdheid en de complexiteit ervan, ook haar verwevenheid met het slavernijverleden en bepaalde hedendaagse maatschappelijke noties zoals meritocratie, kleurenblind kapitalisme, intersectionaliteit en identiteitsontwikkeling. Dit geheel heb ik associatief ingebed in de feiten van de geschiedenis, in literatuurbesprekingen, in maatschappijkritiek vanuit eigen ervaringen en observaties, en in concepten en theorieën. Met deze opzet kan ik de gebeurtenissen, ontwikkelingen en structuren over een periode van vijfhonderd jaar laten zien. Zo kan ik ook aantonen dat racisme een constante is dat zich steeds weer aan de nieuwe omstandigheden aanpast. In hoofdstuk 7 bespreek ik verschillende vormen.

Verder heb ik de manier waarop het racisme zich aanpast gerelateerd aan de nationale geschiedschrijving, de nationale identiteitsvorming en aan de behoefte van de Witte erfgenamen om hun privileges te behouden. Ik stel dat Nederland drie gezichten heeft met betrekking tot racisme: een niet-racistisch gezicht, een verhuld racistisch gezicht en een racistisch gezicht. Deze drie gezichten vormen volgens mij de verklaring voor het verschijnsel dat de meeste Witte Nederlanders denken dat Nederland geen racistisch land is, terwijl statistisch is bewezen dat mensen hier op grond van hun huidskleur worden gediscrimineerd.¹¹ Hiermee laat ik tegelijkertijd zien hoe uitzonderlijk al die lieve Witte mensen zijn die – binnen deze constellatie – deel uitmaken van het niet-racistische gezicht.

Bij het duiden van racisme beperk ik me tot het publieke domein. Met name het overheidsbeleid met betrekking tot onze Zwarte organisaties, onze toegang tot de media en onze toegang tot het slavernijgeschiedenisbedrijf. Zaken als economie, politiek en de internationale geracialiseerde onderdrukings- en uitbuitingssystemen komen slechts contextueel aan de orde. Dit is ook het geval met de discriminatie van andere niet-Witte groepen. Ook het privé-domein blijft buiten beschouwing omdat de zwart-wit relaties hier meestal vriendschappelijk, hartelijk en liefdevol zijn en het racisme verdoezelen. Dit verdoezelende effect komt wel aan de orde.

Omdat er over het algemeen geen directe oorzakelijke bewijzen zijn van het verband tussen onze emancipatoire ontwikkeling, de rol van de overheid en racisme, beschrijf ik deze ontwikkelingen chronologisch naast elkaar in aparte hoofdstukken. Zo laat ik zien dat ze synchroon lopen en bij elkaar komen in de gevolgen. Deze gevolgen vormen het bewijs van mijn stelling dat het overheidsbeleid en onze emancipatoire ontwikkeling oorzakelijk zijn verbonden en dat racisme hierin een

De afschaffing van de trans-Atlantische slavernij wordt over het algemeen gezien als de grootste humanitaire prestatie ooit. We kunnen ons echter afvragen wat de waarde hiervan is aangezien het racisme waar deze slavernij op was gefundeerd, nog altijd welig tiert. Het is al vijfhonderd jaar een instrument voor hebzucht, heerszucht, haat en geweld. Het tast de menselijke geest aan en ondermijnt de (wereld)gemeenschap en de democratie.

Gomes wil met behulp van Toegepaste Geschiedschrijving laten zien hoe racisme werkt en hoe het wordt gereproduceerd. Zo wil ze bijdragen aan de vernietiging ervan. Haar betoog laat zien hoe het 'cultureel archief' van antropologe Gloria Wekker in Nederland werkt. Maar anders dan Wekker stelt zij dat niet alle Witte mensen tegenwoordig automatisch met een racistisch 'cultureel archief' zijn behept. En, dat Zwarte mensen ook een rol spelen bij het in stand houden van racisme.

In een vergelijkend, associatief opgezet betoog, waarin geschiedenisfeiten, maatschappijkritiek, sociaalmaatschappelijke theorieën, observaties en persoonlijke ervaringen elkaar afwisselen, analyseert Gomes de verschillende aanpassingen van het racisme en de verstregeling met het kapitalisme, de nationale geschiedschrijving en de nationale identiteitsontwikkeling in Nederland. Ze stelt dat een geschiedschrijving die de nare kanten van het verleden onderbelicht laat of verkeerd weergeeft, leidt tot een gebrek aan historisch besef en een gemankeerd nationaal zelfbeeld, en dat dit een van de oorzaken is dat Nederland haar racisme niet effectief uitroeit. Dit heeft zelfs geleid tot een nieuwe vorm van institutioneel racisme in het slavernijgeschiedenisbedrijf.

Patricia D. Gomes is historica. Zij schreef eerder het boek *Over 'natuurgenooten' en 'onwillige honden'. Beeldvorming als instrument voor uitbuiting en onderdrukking in Suriname 1842-62* (Amsterdam: Aksant, 2003).

